

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/12/molnar-kovacs-zsofia-a-dualizmus-kori-magyar-kozepiskolai-egyetemes-tortenelemtankonyvek-es-azok-valtozatai-07-03-06/>

Molnár-Kovács Zsófia

A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

A magyar középiskolai¹ egyetemes történelemtankönyvek a dualizmus kori tankönyvek egy sajátos csoportját képezték, melyek szerzőitől – ahogy Bartos Károly is kiemeli – „elvárták, hogy az érvényes tantervi előírásoknak megfelelően a kitűzött célt szolgálják. [...] A tankönyvnek illeszkednie kellett az előző és a következő év anyagához.”² A tanulmány keretei között átfogó képet nyújtunk a dualizmus kori középiskolai egyetemes történelemtankönyvekről, illetve azok valamennyi ismert kiadásáról, s a bemutatás során kronológiai rendet követve, az adott tankönyvek/tankönyvsorozatok első kiadási éve mentén (lehetőség szerint az első kiadástól az utolsóig) szerzőnként vesszük sorra a tankönyveket.

A tankönyv-szintézis forrásai

Az 1867 és 1918 közötti időszakban megjelent magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek számbavétele során több szakirodalmi forrásmunkára is támaszkodhatunk. A művek közül mindenekelőtt az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (a továbbiakban: OFI-PKM) 1980-as években közzétett két kötetkatalógusa az irányadó. A középiskolai tankönyvek jegyzéke az 1868–1948 közötti tankönyvekről nyújt tájékoztatást,³ míg a gimnáziumi tankönyvekről az 1868–1944 közötti időszakot tekintve értesülünk.⁴ További kiemelt kútfő az *Unger Mátyás* 1970-es években publikált kötetében közreadott középiskolai történelemtankönyvek jegyzéke, mely a szerző által – a dualizmus korától a második világháború „árnyékáig” – fellelt valamennyi tankönyv bibliográfiai adatait rögzíti.⁵ A korszak középiskolai történelemtankönyveiről értekezve meg kell azonban jegyeznünk, hogy az említett művek – bár a teljesség igényével készültek, s az OFI-PKM gyűjtőmunkája nagy hangsúlyt fektet a Tankönyvtár állományának gyarapítására, a korszak tankönyvkínálatát átfogó adatbázis összeállítására – csupán a kézzelfogható módon napvilágot látott, a szerző(k) által kézbevett tankönyveket, illetve az adatbázisban⁶ szereplő tételeket rögzítik. A dualizmus korában ténylegesen megjelent valamennyi középiskolai történelemtankönyv áttekintésére és vizsgálatára ezért nem vállalkozhatunk. A forrásokra támaszkodva azonban reprezentatív mintát nyújthatunk a korszak tankönyvi paramétereit felölelő szintézis megalkotásához, illetve további (mélyebb) kutatási horizontok megalapozásához.⁷

Az említett forrásmunkák mellett további szakirodalomként használható *Márki Sándor* munkája, aki a középiskolai történettáncán a XIX. századi segédeszközök (többek között a világtörténeti tankönyvek) tematikus áttekintését is megvalósítja.⁸ Kiemelkedik továbbá *Bartos Károly* tanulmánya, aki a dualizmus kori történelemtankönyvek mellett a korabeli taneszközökről is szót ejt,⁹ valamint *Mészáros István* a *Köznevelés* hasábjain megjelent cikke, melyben a „régis iskolák” (19. század második fele – 20. század első fele)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

tankönyvválasztásáról emlékezik meg, a középiskolai történelemtankönyv-kínálatra külön is kitérve.¹⁰ *Gőzsy Zoltán* és *Dévényi Anna* egyetemi jegyzetében szintén foglalkozik a dualizmus időszakának történelemtankönyveivel.¹¹ Emellett pedig *Szinnyei József Magyar írók élete és munkái* című lexikonsorozata¹² is eredményesen alkalmazható az egyes tankönyvsorozatok kiadási évének meghatározásához, hiszen a tankönyvszerzők életrajzi adatai mellett Szinnyei a munkásságukat, fő műveiket (köztük a tankönyveket) is felvázolja (lásd SZINNYEI 1891, 1893, 1894, 1899, 1900, 1902, 1906, 1908, 1909, 1914).¹³

A tankönyvszerzők tankönyvei és azok változatai

Somhegyi Ferencz

Somhegyi (Schröck) Ferencz *Egyetemes világtörténet* című tankönyvének 1. (és valószínűsíthetően szintűgy a 2.) kiadása az 1850-es években látott napvilágot három kötetben, Pesten (I. kötet: Ó-kor: 1851; II. kötet: Középkor: 1853.; III. kötet: Újkor: 1856) (lásd SZINNYEI 1908: 1237; MÁRKI 1902c: 76). A 3. és 4. kiadások az 1860-as, az 5-7. kiadások az 1870-es, míg a 8-10. kiadások az 1880-as években jelentek meg (lásd SZINNYEI 1908: 1237; TÓTHPÁL 1987: 151; lásd még SOMHEGYI 1868, 1873a, 1873b, 1875, 1878, 1881).¹⁴ Somhegyi tankönyvei tehát az 1850-es évektől az 1880-as évekig bezárólag jelentek meg.

Batizfalvi István

Batizfalvi István középiskolai egyetemes történelemtankönyvei kapcsán három sorozat hangsúlyozása szükséges, melyek kiadása az 1860–1880-as évek közé tehető. Az egyik széria a gimnázium alsó, míg a másik kettő a gimnázium felső osztályai számára készült. Algimnáziumi tankönyvként szolgált a *Vezérfonal a világtörténet első oktatásánál* című háromkötetes (ókor-középkor-újkor történetei) tankönyv, melynek 1861–1862-ben jelent meg az 1., 1871-ben a 2., 1877-ben pedig a 3. kiadása.¹⁵ A felső évfolyamok számára készített tankönyvsorozatok közül az egyik *A világtörténet alaprajza*, a másik pedig *Az egyetemes történelem kézikönyve* címet viseli. Az előbbi gimnáziumi sorozatról – Szinnyei József munkája nyomán – megállapítható, hogy 1864-1872-ben jött ki a nyomdából két kötetben.¹⁶ Az utóbbi pedig az 1870-es évek végén, az 1880-as évek elején látott napvilágot.¹⁷

Szilágyi Sándor

Szilágyi Sándor egyetemes történelemtankönyvei kapcsán egy háromfüzetes tankönyvsorozat (*Egyetemes történet*) bemutatása kézenfekvő. A széria az 1860-as években, 1863–1865 között jelent meg, s összesen három kiadására található utalás Szinnyei József munkájában (1890-ig bezáróan).¹⁸ A könyv harmadik füzete (az újkort tárgyalva) az OFI-PKM-ben elérhető.¹⁹

Ladányi Gedeon

Ladányi Gedeonnak egyetlen egyetemes középiskolai történelemtankönyvéről (*A világtörténet főbb eseményei rövid kivonatban* című algimnáziumi tankönyv) áll rendelkezésre adat a dualizmus korában, melynek 3. javított kiadása 1873-ra, 5. kiadása 1882-re tehető.²⁰ (A további kiadásokról nem áll rendelkezésre adat.)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

Ribáry Ferencz

Ribáry Ferenc *Világtörténelme* 1869-1871 között jelent meg 1. kiadásban, három kötetben (ókor-középkor-újkor).²¹ A további kiadások az 1870-es²², az 1880-as²³ és az 1890-es²⁴ években készültek el. A háromkötetes sorozat Ribáry halálát (1880) követően előbb Mangold Lajos, majd Márki Sándor átdolgozásában jelent meg.²⁵

Vaszary Kolos (Ferencz)

Vaszary Kolos (Ferencz) tollából kétféle egyetemes középiskolai történelemtankönyv(-sorozat) is született a dualizmus korában, melyek közül az egyik (*Történelem rövid előadásban*) az alsó évfolyamnak, a másik (*Világtörténelem*) pedig a felső évfolyamnak szült. A *Történelem rövid előadásban* egy két részes munka, mely 1869–1870-ben jelent meg Győrött.²⁶ Az I. rész 2. és 3. kiadása az 1870-es években jött ki a nyomdából.²⁷ A II. rész esetében egy 1877-es kiadás áll még rendelkezésre (a kiadás számának feltüntetése nélkül).²⁸ A *Világtörténelem* című háromkötetes tankönyvet 1868-1870-ben adták ki Esztergomban, illetve Győrött.²⁹ A köteteket az 1860-es évek végétől az 1910-es évek elejéig³⁰ adták ki, s számos kiadást megéltek. Az 1910–1912-es kiadások Németh Ambrus kiegészítései nyomán, illetve átdolgozásában készültek.³¹

Zsilinszky Mihály

Zsilinszky Mihály tankönyveit tekintve *Az egyetemes történelem főbb eseményei életirati vázlatokban* című gimnáziumi mű érdemel említést. A kétrészes egyetemes történelemtankönyv 1867 és 1899 között hét kiadást élt meg,³² ugyanakkor az OFI-PKM-ben a kiadások csupán egy töredéke elérhető és azonosítható.³³

Kerényi Ede

A Kerényi Ede által szerkesztett *A világtörténelem időrendi átnézete* című egyetemes történelemtankönyvről, annak kiadásairól szintúgy kevés adat áll rendelkezésre. Egy 1875. évi (4.) kiadása ismert, mely Budapesten, Klein Alfréd Könyvkiadásában jelent meg 130 oldalon.³⁴

Tankó János

Tankó János *Világtörténelme* 1875 és 1877 között három részben jelent meg a reáliskolai tanulók számára.³⁵ Szinnyei József külön említést tesz a VII. osztályos középiskolai tanulók részére 1877-ben készült *Világtörténelem* („A forradalmak kora és az újabb állami alakulások”) című tankönyvről, továbbá annak második, 1890. évi úgynevezett olcsó kiadásáról.³⁶

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

Mangold Lajos

Mangold Lajos *Világtörténelem* című háromkötetes tankönyvének első kiadása 1878–1879-re tehető.³⁷ A második kiadást az 1880-as években³⁸, a harmadik és negyedik kiadást az 1890-es³⁹, míg az ötödik kiadást az 1900-as évek elején⁴⁰ adták ki. A tankönyvről, annak kiadásairól tehát az 1870-es évek végétől az 1900-as évek elejéig állnak rendelkezésre adatok.

Csuday Jenő

Csuday Jenő nevével fémjelezve szintén napvilágot látott a dualizmus korában, illetve az 1880-as években (1885-1888 között), négy kötetben *Világtörténelem* címmel gimnáziumi tankönyv.⁴¹ A konkrét kötetek és kiadások kapcsán ugyanakkor töredékes információval rendelkezünk, hiszen mindössze az első kötet második kiadásáról tudjuk pontosan, hogy 1886-ban jött ki a nyomdából.⁴²

Varga Ottó

Varga Ottó *Világtörténetének* kiadásai az 1880-as évek végétől a dualizmus korának végéig (1918) ismertek. A szerző munkája szintén háromkötetes, ugyanakkor az egyes kiadások megismerésére ezúttal is több-kevesebb lehetőség kínálkozik. Az 1. és 2. kiadások az 1880-as évek végén, az 1890-es években, illetve az 1900-as évek elején⁴³, míg a 3., 4. és 5. kiadások az 1890-es évek végén, az 1900-as évek elején és az 1910-es években⁴⁴ jelentek meg.⁴⁵

Szölgvény János

Szölgvény János *Világtörténet* című középiskolai (gimnáziumi) tankönyvének három része először Budapesten jelent meg 1891–1899 között.⁴⁶ A sorozat kiadásairól ezúttal is elmondható, hogy keveset tudunk róla: 1891–1914 között néhány kiadása ismert.⁴⁷

Kiss Lajos

Kiss Lajos szintén háromkötetes *Világtörténelem* című középiskolai tankönyvének egy-két kiadásáról áll rendelkezésre adat. Az *Ó-kor* alcímű munka 1. kiadása 1893-ra, 2. kiadása 1913-ra, míg a *Középkor* alcímű kötet 1. kiadása 1896-ra, az *Ujkor* 1. kiadása 1897-ra tehető.⁴⁸

Király Pál

Király Pál – vélhetően többkötetes – *Egyetemes történet* című középiskolai tankönyvének egyetlen kiadása azonosítható, mely 1. kötetként – Az ó-kor alcímmel – 1902-ben jött ki a nyomdából.⁴⁹ További kötetek és kiadások nem ismertek.

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

Szigethy Lajos

Szigethy Lajos szintén *Egyetemes történet* címet viselő háromkötetes tankönyvének 1. kiadásai 1902–1903-ban jelentek meg Budapesten.⁵⁰ A sorozat esetleges további kiadásairól nincs adat.

Márki Sándor

Márki Sándor nevéhez szintén kötődik középiskolai egyetemes történelemtankönyv (*Egyetemes történelem* három részben), melynek 1. kiadásai – Szigethy Lajos munkájához hasonlóan – 1902–1903-ra tehetők.⁵¹ Második (átdolgozott) kiadása csupán a II. résznek ismert.⁵²

Győrffi Endre

Győrffi Endre összeállításában egy rövid (50 oldalas), segédkönyvnek tekinthető középiskolai tankönyv (*Világtörténelmi kortáblák különös tekintettel hazánk történelmére*) látott napvilágot 1905-ben, a korosztály (évfolyam) feltüntetésével nélkül. A középiskolai egyetemes történelemtankönyvek vonatkozásában más mű a szerző nevéhez nem köthető.⁵³

Létmányi Nándor – Sebestyén Károly / Létmányi Nándor – Szende Gyula

Az 1900-as évek elején két szerzőpáros is közzétett egy-egy középiskolai egyetemes történelemtankönyvet, illetve -sorozatot Magyarországon. Mindkét szerzőpáros egyik tagja Létmányi Nándor volt. A Létmányi Nándor és Sebestyén Károly páros 1905-ben jelentette meg *Az ó-kor története* című tankönyvét a Stampfel-féle Könyvkiadóhivatalnál.⁵⁴ A másik szerzőpárost Létmányi Nándor és Szende Gyula jelentette, akik közösen alkották meg a *Világtörténelem* című sorozatukat 1906-1908-ban.⁵⁵ Ez utóbbi széria esetében annak két része (*Az ó-kor története*, valamint *A középkor története*, *Az újkor története 1648-ig*) ismert. További kiadásokról nem áll rendelkezésre adat.

Sebestyén Gyula

Sebestyén Gyula *Egyetemes történet* című középiskolai történelemtankönyve 1903–1906 között jelent meg Budapesten három kötetben.⁵⁶ Mindhárom rész esetében egy-egy kiadás érhető tetten.⁵⁷

Mika Sándor

Mika Sándor nevéhez két középiskolai történelmi tankönyvsorozat is köthető. A háromkötetes *Világtörténet* című széria 1902–1904-től 1919-ig bezáróan jelent meg, összesen négy kiadásban.⁵⁸ Az utolsó, 1919-ben kiadott köteteket Szabó Dezső rendezte sajtó alá.⁵⁹ A sorozat az 1920-as években (1927 és 1930 között) – *Világtörténelem* címmel – Marczinkó Ferenc átdolgozásában, immáron négy kötetben (újra) megjelent.⁶⁰ A másik, szintén Mika Sándor által szerkesztett tankönyv-, illetve segédkönyv-sorozat, a *Történelmi olvasókönyvek* hat kötetben, melynek első kettő, illetve hatodik része a magyar történelemre

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

összpontosít, így – az egyetemes történelmi szempontokat szem előtt tartva – az alábbiakban csupán a 3., 4. és 5. rész kiemelését valósítjuk meg.⁶¹ Az említett 3., 4. és 5. köteteket 1908–1909-ben adták ki a gimnáziumi tanulók számára.⁶² Az első rész esetében egy 2. kiadás is elérhető, melyet – a *Világtörténet* című Mika-sorozathoz hasonlóan – 1916-ban és 1922-ben Szabó Dezső rendezett sajtó alá.⁶³ „A sorozat a történelmi események érzékeltetésére egykorú, vagy közel egykorú beszámolókból válogatott.”⁶⁴

Ujházy László

Ujházy László háromkötetes *Egyetemes történelem* című középiskolai tankönyve három kiadásban látott napvilágot. Első kiadásai 1902–1904-ben, második átdolgozott kiadásai 1911–1913-ban, harmadik kiadásai pedig 1917–1918-ban jelentek meg.⁶⁵ Az I. és II. kötet harmadik kiadását az 1920-as években (1923, 1924, 1926) változatlan formában ismét közreadták.⁶⁶

Kontraszty Dezső

A korszak középiskolai egyetemes történelemtankönyveit tovább vizsgálva Kontraszty Dezső tollából egy érettségi segédkönyv ismert. A *Történelmi összefoglalásokat* 1911-ben adta közre, mely kötetet földrajzi összefoglalásokkal kiegészítve a két világháború között több ízben is megjelentetett.⁶⁷

Takáts György

Takáts György dualizmus kori középiskolai egyetemes történelemtankönyvei kapcsán elsősorban a leányközépiskolák számára készített tankönyvei a mérvadóak. Az egyik szériát az elsőként 1902–1904 között kiadott – sorozatcím nélküli – háromrészes tankönyv jelentette, mely az ókor, a középkor és az újkor történetét tekintette át.⁶⁸ A sorozat köteteinek három kiadása ismert.⁶⁹ Egy további Takáts-féle tankönyvsorozat volt a *Történelem* címet viselő, leányközépiskolai használatra készült többkötetes történelemtankönyv, melynek a dualizmus idején mindössze a 4. átdolgozott kiadásairól állnak rendelkezésre adatok. E kötetek 1917–1918-ban jelentek meg.⁷⁰ A szériát az 1920-as évek elejéig adták ki. Egy harmadik, leánygimnáziumok számára szánt tankönyvsorozat – *Egyetemes történelem* címmel – 1917–1920-ban látott napvilágot három kötetben.⁷¹ E tankönyveket –, melyek az 5-6-7. osztálynak szóltak – az 1920-as évek elején is publikálták.⁷²

Összegzés

A dualizmus kori középiskolai egyetemes történelemtankönyvek áttekintése révén a korszak egy adott iskolatípusának egy sajátos tankönyvi bázisa került fókuszba, mely – kutatási forrásként – széleskörű elemzési lehetőségek tárházát kínálja. A vizsgált tankönyveket tekintve –, melyek sokszínű palettájának hangsúlyozására a fenti bemutatás is törekszik – *Mészáros István* több szerzőről is említést tesz, akiknek a történelemtankönyveit az 1870-es években használták a hazai középiskolákban (MÉSZÁROS 1988: 16). E szerzők közt találjuk: Zsilinszky Mihályt, Somhegyi Ferenczet, Ladányi Gedeont, Vaszary Kolost, Batizfalvi Istvánt és Kerényi Edét (MÉSZÁROS 1988: 16). Szintén a változatos tankönyvkínálatot támasztják alá

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

Varga Ottó korabeli, továbbá Bartos Károly mintegy száz évvel később, az ezredforduló idején megfogalmazott gondolatai. Varga Ottó szerint „Már a tankönyveknek pusztán a száma is érdekes; bizonyítja, hogy ez ágban tanügyi irodalmunk *virágzik*, gazdag; hogy sok a talentumos, törekvő, munkás ember, ki észszel-kézzel dolgozik a tanítás emelésén.” (VARGA 1892a: 338) Bartos Károly hasonlóképpen vélekedik, hiszen szerinte „Az 1890-es évek elejére a tankönyvfejlesztés eredményeként gazdag tankönyvválaszték alakult ki, a minőség a korábbi évekhez képest javult.” (BARTOS 2000: 75) A tankönyvhasználat kérdéskörét Unger Mátyás is érinti, aki a 19-20. század fordulójának tankönyveiről értekezve megjegyzi: „Egy-egy nagyobb sikerű szerző könyvei – kisebb-nagyobb átdolgozásokkal – *több évtizeden át* fogalomban maradnak.” (UNGER 1979: 27) Ezt a megállapítást az előtérbe került történelemtankönyvek (átdolgozott) kiadásainak jegyzéke is alátámasztja.

A korszakban számos középiskolai egyetemes történelemtankönyv, illetve -sorozat jelent meg számos neves tankönyvszerző tollából, mely könyvek többnyire három kötetben – a három fő korszakot (ókor-középkor-újkor) tárgyalva – jöttek ki a nyomdából. Szintén elmondható, hogy az egyes kiadásokról sok esetben csupán törekékes információk, rövid utalások állnak rendelkezésre.

IRODALOM

- BAKONYI Karola – SASI Margit – TÓTHPÁL Józsefné (összeáll.) (1989): *Középiskolai tankönyvek, 1868-1948*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- BARTOS Károly (2000): Történelemtankönyvek és taneszközök a dualizmus korában. In: SZABOLCS Ottó (sorozatszerk.): *Történelempedagógiai Füzetek 7*. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata – ELTE BTK, Budapest, 65–92.
- KLAMARIK János (1881): *A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.
- MÁRKI Sándor (1902c): Történettanítás a középiskolai új tanterv szellemében. Singer és Wolfner, Budapest.
- MÉSZÁROS István (1988): Tankönyvválasztás a régi iskolában. *Köznevelés*. XLIV. 25. sz. 15-16.
- MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (2013a): A középiskola intézménytípusa a dualizmus korában. In: ANDL Helga – MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (szerk.): *Nyitottság és elkötelezettség*. Tanulmánykötet Bárdossy Ildikó 60. születésnapjára. PTE BTK Neveléstudományi Intézet – PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 43–52.
- MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (2013b): A tankönyvszerzői életutak párhuzamai. Tankönyvszerzők a dualizmus kori Magyarországon a középiskolai egyetemes történelemtankönyvek tükrében. *Történelemtanítás*. (XLVIII.) Új folyam IV. 1. sz. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/04/04_01_03_Molnar_Kovacs.pdf (Utolsó megtekintés: 2013. április 21.)
- SZINNYEI József (1891): *Magyar írók élete és munkái*. I. kötet, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- SZINNYEI József (1893): *Magyar írók élete és munkái*. II. kötet, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- SZINNYEI József (1894): *Magyar írók élete és munkái*. III. kötet, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- SZINNYEI József (1899): *Magyar írók élete és munkái*. VI. kötet, Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest.
- SZINNYEI József (1900): *Magyar írók élete és munkái*. VII. kötet, Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest.
- SZINNYEI József (1902): *Magyar írók élete és munkái*. VIII. kötet, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- SZINNYEI József (1906): *Magyar írók élete és munkái*. XI. kötet, Hornyánszky Viktor, Budapest.
- SZINNYEI József (1908): *Magyar írók élete és munkái*. XII. kötet, Hornyánszky Viktor, Budapest.
- SZINNYEI József (1909): *Magyar írók élete és munkái*. XIII. kötet, Hornyánszky Viktor, Budapest.
- SZINNYEI József (1914): *Magyar írók élete és munkái*. XIV. kötet, Hornyánszky Viktor, Budapest.
- TÓTHPÁL Józsefné (összeáll.) (1987): *Gimnáziumi tankönyvek. 1868–1944*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai. Kötetkatalógusok. OPKM, Budapest.
- UNGER Mátyás (1979): *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig*. Második kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest.
- VARGA Ottó (1892a): *A tankönyvekről*. Különlenyomat az «Élet» 1892. évi 7. és 9. számából. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest.

Internetes források

- GŐZSY Zoltán – DÉVÉNYI Anna (2011): *A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai egyetemi jegyzet a Történetírói irányzatok és a hatásuk a történelemtanításra című kurzushoz – Történelem tankönyvek a dualizmus időszakában*
http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/tort_tan_valt/trtnelem_tanknyvek_a_dualizmus_idszakban.html (Utolsó megtekintés: 2014. július 13.)
- OFI-PKM OpenLib – WebOPAC <http://opac.opkm.hu/pages/modules/opac/opac.php> (Utolsó megtekintés: 2014. június 25.)

Dualizmus kori középiskolai egyetemes történelemtankönyvek az OFI-PKM-ben

- BATIZFALVI István (1870): *Vezérfonal a világtörténet első oktatásánál*. Algymnasiumi kézikönyvül. I. rész. Az ó-kor történetei. Második javított kiadás, Kiadja Osterlamm Károly, Pest. 198. (A523.670)
- BATIZFALVI István (1872): *A világtörténet alaprajza*. A gymnasium felsőbb osztályai számára. I. rész. Az ó kor történetei a Római Császárság koráig. Kiadja Petrik Géza, Pest. 456. (A523.678)
- BATIZFALVI István (1877a): *Vezérfonal a világtörténet első oktatásánál*. Algymnasiumi kézikönyvül. II. rész. A középkor történetei. Harmadik kiadás, Kókai Lajos Könyvkereskedése, Budapest. 193. (A523.671)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- BATIZFALVI István (1877b): *Vezérfonal a világtörténet első oktatásánál*. Algymnasiumi kézikönyvül. III. rész. Az új-kor története. Harmadik kiadás, Kókai Lajos Könyvkereskedése, Budapest. 197. (A523.672)
- BATIZFALVI István (1879a): *Az egyetemes történelem kézikönyve*. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. I. rész. Az ó-kor története. Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 456. (A527.059)
- BATIZFALVI István (1879b): *Az egyetemes történelem kézikönyve*. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. III. rész. Az újkor története. Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 285. (A527.060)
- BATIZFALVI István (1880): *Az egyetemes történelem kézikönyve*. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. II. rész. A középkor történelme. Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 240. (A527.672)
- CSUDAY Jenő (1886): *Világtörténelem*. Első kötet. Gimnáziumok számára. Második változatlan kiadás, Seiler Henriké kiadása, Szombathely. 219. (A523.673)
- GYÖRFFI Endre (összeáll.) (1905): *Világtörténelmi kortáblák különös tekintettel hazánk történelmére*. Iskolai és magánhasználatra. Nyomatott Geist Márton Könyvnyomdájában, Szombathely. 50. (A527.087)
- KERÉNYI Ede (szerk.) (1875): *A világtörténelem időrendi átnézete*. A legrégebb időktől a jelenkorig. Különös tekintettel Magyarországra. Magántanulmányozásra és felgimnáziumi, reál és kereskedelmi akadémiái használatra. A legújabb kútforrások nyomán. Negyedik kiadás, Klein Alfréd Könyvkiadása, Budapest. 130. (A523.675)
- KIRÁLY Pál (1902): *Egyetemes történet*. A középiskolák használatára. 1. kötet. Az ó-kor. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 204. (A527.117)
- KISS Lajos (1896): *Világtörténelem*. 2. kötet. Középkor. A középiskolák felsőbb osztályai számára. Sárospataki Irodalmi Kör, Ev. Ref. Főisk. Nyomda, Steinfeld, Sárospatak. 266. (A520.135)
- KISS Lajos (1913): *Világtörténelem*. 1. kötet. Ó-kor. Gimnáziumok és reáliskolák számára. Iny. Második kiadás, Dani és Fischer Nyomda, Sárospatak. 235. (A523.674)
- KONTRASZTY Dezső (összeáll.) (1911): *Történelmi összefoglalások*. Érettségi segédkönyv. Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T., Budapest. 286. (A527.540)
- LADÁNYI Gedeon (1873): *A világtörténet főbb eseményei rövid kivonatban*. Algymnasiumi kézikönyvül. III-ik javított kiadás, Kiadja Telegdi K. Lajos, Debreczen. 168. (A523.680)
- LADÁNYI Gedeon (1882): *A világtörténet főbb eseményei rövid kivonatban*. Algymnasiumi kézikönyvül. V. kiadás, Kiadja Telegdi K. Lajos, Debreczen. 168. (A523.683)
- LÉTMÁNYI Nándor – SEBESTYÉN Károly (1905): *Az ó-kor története*. Középiskolák használatára. Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, Budapest. 200. (A527.134)
- LÉTMÁNYI Nándor – SZENDE Gyula (1906): *Világtörténelem*. II. rész. 1. A középkor története. 2. Az újkor története 1648-ig. A középiskolák VI. osztálya számára. Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, Budapest. 254. (A527.137)
- LÉTMÁNYI Nándor – SZENDE Gyula (1908): *Világtörténelem*. I. rész. Az ó-kor története. A középiskolák V. osztálya számára. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 172. (A527.136)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- MANGOLD Lajos (1878a): *Világtörténelem*. Középtanodai használatra. Első kötet. Ókor. Franklin-Társulat, Budapest. 224. (A521.455)
- MANGOLD Lajos (1878b): *Világtörténelem*. Második kötet. Középkor. Középtanodai használatra. Franklin-Társulat, Budapest. 253. (A521.457)
- MANGOLD Lajos (1879): *Világtörténelem*. Középtanodai használatra. Harmadik kötet. Újkor. Franklin-Társulat, Budapest. 316. (A521.474)
- MANGOLD Lajos (1883): *Világtörténelem*. Középtanodai használatra. Első kötet. Ókor. Második, átdolgozott bővített kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 170. (A521.456)
- MANGOLD Lajos (1884): *Világtörténelem*. Második kötet. Középkor. Középtanodai használatra. Második, az új tanterv alapján teljesen átdolgozott, képekkel és térképekkel bővített kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 202. (A520.095)
- MANGOLD Lajos (1885): *Világtörténelem*. Középtanodai használatra. Harmadik kötet. Újkor és legújabb kor. Második, az új tanterv alapján újonnan kidolgozott kiadás, képekkel és térképekkel, Franklin-Társulat, Budapest. 238. (A520.096)
- MANGOLD Lajos (1889): *Világtörténelem*. Első kötet. Ókor. Középtanodai használatra. Harmadik, javított kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 176. (A521.459)
- MANGOLD Lajos (1891): *Világtörténelem*. Középiskolai használatra. Harmadik kötet: Újkor és legújabb kor. Harmadik kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 287. (A521.461)
- MANGOLD Lajos (1892): *Világtörténelem*. Második kötet. Középkor. Középtanodai használatra. Harmadik kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 240. (A521.473)
- MANGOLD Lajos (1895): *Világtörténelem*. Középiskolák használatára. Első kötet. Ókor. Negyedik javított kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 190. (A527.156)
- MANGOLD Lajos (1902): *Világtörténelem*. Középiskolai használatra. Harmadik kötet. Újkor 1648 óta s a legújabb kor. Ötödik, az új tanterv alapján átdolgozott kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 264. (A527.161)
- MANGOLD Lajos (1903): *Világtörténelem*. Második kötet. A középkor és az újkor 1648-ig. Középiskolai használatra. Ötödik kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 260. (A527.159)
- MANGOLD Lajos (1904): *Világtörténelem*. Középiskolák használatára. Első kötet. Ókor. Ötödik, az új tanterv alapján átnézett kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 239. (A527.157)
- MÁRKI Sándor (1902a): *Egyetemes történelem*. Gimnáziumok és reáliskolák számára. I. rész. Ó-kor. Az V. osztály részére. Singer és Wolfner, Budapest. 206. (A523.721)
- MÁRKI Sándor (1902b): *Egyetemes történelem*. Gimnáziumok és reáliskolák számára. II. rész. A középkor és az újkor 1648-ig. A VI. osztály részére. Singer és Wolfner, Budapest. 236. (A523.738)
- MÁRKI Sándor (1903): *Egyetemes történelem*. Gimnáziumok és reáliskolák számára. III. rész. Az újkor 1648-1871-ig. A VII. osztály részére. Singer és Wolfner, Budapest. 255. (A523.753)
- MÁRKI Sándor (1907): *Egyetemes történelem*. Gimnáziumok és reáliskolák számára. II. rész. A középkor és az újkor 1648-ig. A VI. osztály részére. Második átdolgozott kiadás, Singer és Wolfner, Budapest. 212. (A523.740)

**Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes
történelemtankönyvek és azok változatai**

- MIKA Sándor (1902a): *Világtörténet*. Az új tanterv alapján a középiskolák felső osztályai számára. I. kötet. Az ó-kor. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, Budapest. 187. (A527.359)
- MIKA Sándor (1902b): *Világtörténet*. Az új tanterv alapján a középiskolák felső osztályai számára. II. kötet. A közép-kor és az új-kor 1648-ig. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, Budapest. 205. (A527.371)
- MIKA Sándor (1904a): *Világtörténet*. Az új tanterv alapján a középiskolák felső osztályai számára. I. kötet. Az ó-kor. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, Budapest. 187. (A527.359)
- MIKA Sándor (1904b): *Világtörténet*. Az új tanterv alapján a középiskolák felső osztályai számára. III. kötet. – Új-kor és legújabb kor. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, Budapest. 248. (A527.377)
- MIKA Sándor (szerk.) (1908): *Történelmi olvasókönyv*. III. rész. Az ó-kor történelme. Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 188. (A527.354)
- MIKA Sándor (szerk.) (1909a): *Történelmi olvasókönyv*. IV. rész. A közép-kor és az új-kor történelme 1648-ig. Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 238. (A523.667)
- MIKA Sándor (szerk.) (1909b): *Történelmi olvasókönyv*. V. rész. Az új-kor története 1648-tól és a legújabb kor története. Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 140. (A523.668)
- MIKA Sándor (1909c): *Világtörténet*. A középiskolák felső osztályai számára. I. kötet. Az ó-kor. Második kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 200. (A522.084)
- MIKA Sándor (1911): *Világtörténet*. Az új tanterv alapján a középiskolák felső osztályai számára. II. kötet. A közép-kor és az új-kor 1648-ig. Második kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 216. (A527.373)
- MIKA Sándor (1912): *Világtörténet*. Az új tanterv alapján a középiskolák felső osztályai számára. III. kötet. Új-kor és legújabb kor. Második kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 259. (A527.379)
- MIKA Sándor (1915): *Világtörténet*. A középiskolák felső osztályai számára. I. kötet. Az ó-kor. (Sajtó alá rendezte: Szabó Dezső) Harmadik kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 205. (A527.369)
- MIKA Sándor (szerk.) (1916): *Történelmi olvasókönyv*. III. rész. Az ó-kor történelme. (Sajtó alá rendezte: Szabó Dezső). Második kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 200. (A527.355)
- RIBÁRY Ferencz (1869): *Világtörténelem*. Középtanodai és magánhasználatra. 1. rész. Ókor. Ráth Mór, Pest. 247. (A521.710)
- RIBÁRY FERENCZ (1871): *Világtörténelem*. Tanodai és magánhasználatra. 3. rész. Újkor. Heckenast, Pest. 240. (A521.717)
- RIBÁRY Ferencz (1872a): *Világtörténelem*. Középtanodai és magánhasználatra. 1. rész. Ókor. Második javított kiadás, Heckenast, Pest. 256. (A521.711)
- RIBÁRY Ferencz (1872b): *Világtörténelem*. Középtanodai és magánhasználatra. 2. rész. Középkor. Második javított kiadás, Heckenast, Pest. 224. (A521.716)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- RIBÁRY Ferencz (1875): *Világtörténelem*. Középtanodai és magánhasználatra. 1. rész. Ókor. Harmadik javított kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 279. (A521.713)
- RIBÁRY FERENCZ (1876): *Világtörténelem*. Tanodai és magánhasználatra. 3. rész. Újkor. Második javított kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 240. (A521.719)
- RIBÁRY Ferencz (1882): *Világtörténelem*. Középtanodai és magánhasználatra. 1. rész. Ókor. (Átnézte: Mangold Lajos) Ötödik javított kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 285. (A521.715)
- SEBESTYÉN Gyula (1903): *Egyetemes történet*. A középiskolák felsőbb osztályai számára. I. kötet. Az ó-kor története. Franklin-Társulat, Budapest. 246. (A527.384)
- SEBESTYÉN Gyula (1904): *Egyetemes történet*. A középiskolák felsőbb osztályai számára. II. kötet. Középkor és újkor. (476-1648). Franklin-Társulat, Budapest. 278. (A527.386)
- SEBESTYÉN Gyula (1906): *Egyetemes történet*. A középiskolák felsőbb osztályai számára. III. kötet. Újkor (1648-1871). Franklin-Társulat, Budapest. 267. (A527.388)
- SOMHEGYI (előbb Schröck) Ferencz (1868): *Egyetemes világtörténet*. A felgymnasiumi ifjuság használatára. I. kötet. – Ó-kor. Ötödik javított kiadás, Kiadja Kilián György, Pest. 236. (A520.365/1)
- SOMHEGYI (előbb Schröck) Ferencz (1873a): *Egyetemes világtörténet*. A felgymnasiumi ifjuság használatára I. kötet. – Ó-kor. Hetedik javított kiadás, Kiadja Kilián György, Pest. 219. (A523.652)
- SOMHEGYI (előbb Schröck) Ferencz (1873b): *Egyetemes világtörténet*. A felgymnasiumi ifjuság használatára. II. kötet. – Középkor. Hatodik javított kiadás, Kiadja Kilián György, Pest. 188. (A523.563)
- SOMHEGYI Ferencz (1875): *Egyetemes világtörténet*. A K. középtanodák felsőbb osztályai használatára. I. kötet. – O-kor. Hetedik javított kiadás, Kiadja Kilián Frigyes, Budapest. 219. (A522.170/1)
- SOMHEGYI Ferencz (1878): *Egyetemes világtörténet*. A K. középtanodák felsőbb osztályai használatára. III. kötet. – Ujkor. Hatodik javított kiadás, Kiadja Kilián Frigyes, Budapest. 260. (A521.723)
- SOMHEGYI Ferencz (1881): *Egyetemes világtörténet*. A K. középtanodák felsőbb osztályai használatára. I. kötet. – Ó-kor. Nyolczadik, javított kiadás, Kiadja Kilian Frigyes, Budapest. 219. (A521.721)
- SZIGETHY Lajos (1902a): *Egyetemes történet*. Az 1899-ik évi tanítási terv szerint középiskolák V. osztálya számára. Első rész. Ó-kor (Kr. u. 476-ig). Singer és Wolfner, Budapest. 230. (A522.079)
- SZIGETHY Lajos (1902b): *Egyetemes történet*. Az 1899-ik évi tanítási terv szerint középiskolák VI. osztálya számára. Második rész. Közép-kor, Új-kor (1648-ig). Singer és Wolfner, Budapest. 255. (A527.400)
- SZIGETHY Lajos (1903): *Egyetemes történet*. Az 1899-ik évi tanítási terv szerint középiskolák VII. osztálya számára. Harmadik rész. Új-kor (1648-tól). Singer és Wolfner, Budapest. 256. (A527.401)
- SZILÁGYI Sándor (1874): *Egyetemes történet*. Középtanodák, reáliskolák és magántanintézetek számára. 3-dik füzet, Uj-kor. Második javított kiadás, Kiadja Pfeifer Ferdinand, Pest. 199. (A521.726)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- SZÖLGYÉMY János (1892): *Világtörténet*. Második rész. Középkor. Gymnasiumi használatra. Második kiadás, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest. 174. (A523.675)
- SZÖLGYÉMY János (1893): *Világtörténet*. A tanításterv és a reá vonatkozó utasítások nyomán gymnasiumi használatra. III. rész: Újkor. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest. 180. (A523.677)
- SZÖLGYÉMY János (1910): *Világtörténet*. A középiskolák használatára. Első rész. Ókor. Harmadik kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R.T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 180. (A527.407)
- SZÖLGYÉMY János (1912): *Világtörténet*. Főtekintettel a magyar nemzet történetére. A középiskolák használatára. II. rész. A nyugatrómai császárság bukásától a westphaliai békéig. Az új tanterv értelmében átdolgozott negyedik kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R.T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 203. (A520.775)
- SZÖLGYÉMY János (1914): *Világtörténet*. Főtekintettel a magyar nemzet történetére 1648-1913-ig. Európa és Amerika nevezetesebb államainak földrajzával. III. rész. Az új tanterv értelmében átdolgozott harmadik kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 199. (A527.410)
- TAKÁTS György (1906): *Az ó-kor története a nyugat-római birodalom bukásáig*. A felsőbb leányiskolák III. osztálya számára. Második kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 155. (A520.523)
- TAKÁTS György (1911): *Az ó-kor története a nyugat-római birodalom bukásáig*. A felsőbb leányiskolák III. osztálya számára. Harmadik kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 160. (A520.525)
- TAKÁTS György (1912): *A középkor története kapcsolatban a magyar nemzet történetével 1492-ig*. A felsőbb leányiskolák IV. osztálya számára. Harmadik kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 142. (A520.526)
- TAKÁTS György (1917a): *Egyetemes történelem*. Az új tanítástervnek megfelelően a leánygimnáziumok V. osztálya számára. I. rész. Az ókor és középkor története a magyarok honfoglalásáig. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 160. (A527.653/1)
- TAKÁTS György (1917b): *Történelem*. Leányközépiskolák használatára. Az új tanítástervnek megfelelően leányközépiskolák (felső leányiskolák, leánygimnáziumok és felső kereskedelmi leányiskolák) III. osztálya számára. A középkor és újkor történetének vázlata a magyarok honfoglalásától napjainkig. Negyedik, lényegesen átdolgozott kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 121. (A520.140)
- TAKÁTS György (1918a): *Egyetemes történelem*. II. rész. A középkor története a magyarok honfoglalásától és az újkoré a Pragmatika Szankcióig. A leánygimnáziumok VI. osztálya számára. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 199. (A523.746)
- TAKÁTS György (1918b): *Történelem*. Leányközépiskolák használatára. Az új tanítástervnek megfelelően a leányközépiskolák (felső leányiskolák, leánygimnáziumok és felső kereskedelmi leányiskolák) II. osztály számára. Az ókor és a középkor a magyar honfoglalásig. Negyedik átdolgozott kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 96. (A520.698)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- TAKÁTS György (1918c): *Történelem*. Leányközépiskolák használatára. Az új tanítástervnek megfelelően felső leányiskolák és felső kereskedelmi leányiskolák) VI. osztálya számára. Az újkor története Amerika fölfedezésétől a bécsi kongresszusig, kapcsolatosan Magyarország történetével. Negyedik, lényegesen átdolgozott kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest. 155. (A520.706)
- TANKÓ János (szerk.) (1877): *Világtörténelem*. Amerika fölfedezésétől a forradalmak koráig. Reáliskolai tanulók használatára. Dr. Weber György művei nyomán. III. rész: Újkor. A VI. osztály számára. Lampel R. Könyvkiadása, Budapest. 134. (A521.373)
- UJHÁZY László (1902): *Egyetemes történelem*. Középiskolák felső osztályai számára. I. rész. Az ötödik osztály részére. Szent-István-Társulat kiadása, Budapest. 320. (A527.416)
- UJHÁZY László (1903): *Egyetemes történelem*. Középiskolák felső osztályai számára. II. rész. A hatodik osztály részére. Szent-István-Társulat kiadása, Budapest. 352. (A527.427)
- UJHÁZY László (1904): *Egyetemes történelem*. Középiskolák felső osztályai számára. III. rész. A hetedik osztály részére. Szent-István-Társulat kiadása, Budapest. 320. (A527.433)
- UJHÁZY László (1911): *Egyetemes történelem*. Középiskolák felső osztályai számára. I. rész. Az ötödik osztály részére. Második átdolgozott kiadás, Szent-István-Társulat kiadása, Budapest. 192. (A527.418)
- UJHÁZY László (1912): *Egyetemes történelem*. Középiskolák felső osztályai számára. II. rész. A hatodik osztály részére. Második átdolgozott kiadás, Szent-István-Társulat kiadása, Budapest. 224. (A527.429)
- UJHÁZY László (1913): *Egyetemes történelem*. Középiskolák felső osztályai számára. III. rész. A hetedik osztály részére. Második átdolgozott kiadás, Szent-István-Társulat kiadása, Budapest. 238. (A527.424)
- UJHÁZY László (1917): *Egyetemes történelem*. Középiskolák felső osztályai számára. I. rész. Az ötödik osztály részére. Harmadik kiadás, Szent-István-Társulat kiadása, Budapest. 192. (A527.420)
- UJHÁZY László (1918): *Egyetemes történelem*. Középiskolák felső osztályai számára. II. rész. A hatodik osztály részére. Harmadik változatlan kiadás, Szent-István-Társulat kiadása, Budapest. 224. (A527.423)
- VARGA Ottó (1888): *Világtörténet*. Tanterv és utasítások alapján a középiskolák számára. Első kötet. Ó-kor. Franklin-Társulat, Budapest. 141. (A527.482)
- VARGA Ottó (1890): *Világtörténet*. Tanterv és utasítások alapján a középiskolák számára. Első kötet. Ó-kor. Második javított, bővített kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 148. (A527.483)
- VARGA Ottó (1892b): *Világtörténet*. Tanterv és utasítások alapján a középiskolák számára. Második kötet: Közép-kor. Franklin-Társulat, Budapest. 178. (A527.481)
- VARGA Ottó (1899): *Világtörténet*. A középiskolák számára. Első kötet. Ó-kor. Harmadik kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 184. (A527.484)
- VARGA Ottó (1902a): *Világtörténet*. A középiskolák számára. Első kötet. Ó-kor. Negyedik kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 208. (A527.486)
- VARGA Ottó (1902b): *Világtörténet*. A középiskolák számára. Második kötet: Középkor és az újkor 1648-ig. Harmadik kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 262. (A522.086)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- VARGA Ottó (1902c): *Világtörténet*. A középiskolák számára. Második kötet: Középkor és az újkor 1648-ig. Negyedik kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 266. (A527.491)
- VARGA Ottó (1904): *Világtörténet*. Tanterv és utasítások alapján a középiskolák számára. Harmadik kötet: Új-kor. Harmadik javított kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 180. (A522.087)
- VARGA Ottó (1907): *Világtörténet*. A középiskolák számára. Első kötet. Ó-kor. Ötödik kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 210. (A527.487)
- VARGA Ottó (1918): *Világtörténet*. A középiskolák számára. Első kötet. Ó-kor. Ötödik kiadás, Franklin-Társulat, Budapest. 210. (A527.488)
- VASZARY Kolos (1868): *Világtörténelem*. A felsőbb k. tanodák számára és magánhasználatra. 1. kötet. Ó-kor. Horák Egyed, Esztergom. 195. (A521.728)
- VASZARY Kolos (1869): *Történelem rövid előadásban*. Alsóbb osztályok számára. III-ik osztályra. I. rész. Nyomatott Sauervein Gézánál, Győr. 157. (A523.705)
- VASZARY Kolos (1870a): *Történelem rövid előadásban*. Alsóbb osztályok számára. IV-ik osztályra. II. rész. Nyomatott Sauervein Gézánál, Győr. 143. (A523.664)
- VASZARY Kolos (1870b): *Világtörténelem*. A felsőbb k. tanodák számára és magánhasználatra. 2. kötet. Ó-kor. (III. korszak). Középkor. Sauervein Géza, Győr. 207. (A521.729)
- VASZARY Kolos (1870c): *Világtörténelem*. A felsőbb k. tanodák számára. 3. kötet. Új-kor. Nyomatott Sauervein Gézánál, Győr. 260. (A521.750)
- VASZARY Kolos (1873): *Világtörténelem*. A k. középtanodák felsőbb osztályai számára. 1. kötet. Ó-kor. Második javított és bővített kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Pest. 195. (A521.734)
- VASZARY Kolos (1874a): *Történelem rövid előadásban*. Alsóbb osztályok számára. III-ik osztályra. I. rész. Második javított, bővített kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 133. (A523.662)
- VASZARY Kolos (1874b): *Világtörténelem*. A középtanodák felsőbb osztályai számára. 2. kötet. Ó-kor. (III. korszak). Középkor. Második javított és bővített kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 215. (A521.736)
- VASZARY Kolos (1877a): *Történelem rövid előadásban*. Alsóbb osztályok számára. III-ik osztályra. I. rész. Harmadik javított és bővített kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 120. (A523.663/1)
- VASZARY Kolos (1877b): *Történelem rövid előadásban*. Alsóbb osztályok számára. IV-ik osztályra. II. rész. Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 104. (A523.663/2)
- VASZARY Kolos (1877c): *Világtörténelem*. 3. köt. Új-kor. A K. középtanodák felsőbb osztályai számára. Második javított és bővített kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 290. (A521.745)
- VASZARY Kolos (1880): *Világtörténelem*. A középtanodák felsőbb osztályai számára. 1. kötet. Ó-kor. Harmadik javított és bővített kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 197. (A521.737)
- VASZARY Kolos (1882a): *Világtörténelem*. Középtanodák számára. 1. kötet. Ó-kor. Negyedik kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 170. (A521.738)
- VASZARY Kolos (1882b): *Világtörténelem*. A középtanodák felsőbb osztályai számára. 2. kötet. Ó-kor. (III. korszak). Középkor. Harmadik kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 217. (A521.743)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- VASZARY Kolos (1883a): *Világtörténelem*. Középtanodák számára. 1. kötet. Ó-kor. Ötödik kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 173. (A521.742)
- VASZARY Kolos (1883b): *Világtörténelem*. A középtanodák felsőbb osztályai számára. 3. kötet. Új-kor. Harmadik kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 292. (A521.741)
- VASZARY Kolos (1884): *Világtörténelem*. A középtanodák felsőbb osztályai számára. 2. kötet. Ó-kor. (III. korszak). Középkor. Negyedik kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 217. (A521.744)
- VASZARY Kolos (1889a): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. 1. kötet. Ó-kor. Hetedik, lényegében változatlan kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 175. (A527.496)
- VASZARY Kolos (1889b): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. 2. kötet. Ó-kor. (III. korszak). Középkor. Ötödik, lényegében változatlan kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest. 226. (A527.506)
- VASZARY Kolos (1892a): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. 1. kötet. Ó-kor. Nyolcadik kiadás, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, Budapest. 175. (A527.498)
- VASZARY Kolos (1892b): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. 2. kötet. Ó-kor. (III. korszak). Középkor. Hatodik, lényegében változatlan kiadás, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, Budapest. 230. (A522.088)
- VASZARY Kolos (1892c): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. III. kötet. – Új-kor. Negyedik, lényegében változatlan kiadás, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása, Budapest. 254. (A522.089)
- VASZARY Kolos (1895): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. 1. kötet. Ó-kor. Kilencedik kiadás, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, Budapest. 182. (A520.937)
- VASZARY Kolos (1896): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. III. kötet. – Új-kor. Ötödik, lényegében változatlan kiadás, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, Budapest. 262. (A527.512)
- VASZARY Kolos (1897): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. 2. kötet. Ó-kor. (III. korszak). Középkor. Hetedik, lényegében változatlan kiadás, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, Budapest. 230. (A527.508)
- VASZARY Kolos (1899): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. 1. kötet. Ó-kor. Tizedik kiadás, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, Budapest. 165. (A527.500)
- VASZARY Kolos (1902): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. 2. kötet. Ó-kor. (III. korszak). Középkor. A legújabb ministeri tantervhez alkalmazott Nyolcadik kiadás, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, Budapest. 252. (A527.503)
- VASZARY Kolos (1904): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. III. kötet. A legújabb miniszteri tantervhez alkalmazott hatodik kiadás, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, Budapest. 239. (A527.504)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- VASZARY Kolos (1910a): *Világtörténelem*. 1. köt. Ó-kor. Középisk. (Átdolgozta: Németh Ambrus) Tizenkettedik kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 166. (A527. 501)
- VASZARY Kolos (1910b): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. 2. kötet. Középkor (476-1492.) és új-kor (1. r. 1492-1648). (Átdolgozta és kiegészítette: Németh Ambrus) Kilencedik kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 230. (A520.932)
- VASZARY Kolos (1912): *Világtörténelem*. Középiskolák számára. III. kötet. Újkor (1648-1789.) és legújabb kor (1789-től napjainkig). (Átdolgozta és kiegészítette: Németh Ambrus). Hetedik kiadás, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 234. (A520.931)
- ZSILINSZKY Mihály (1873): *Az egyetemes történelem főbb eseményei életirati vázlatokban*. Vezérfonalul a történelem első tanításához. Második rész: Középkor és újkor. Gimnáziumok számára. Második javított kiadás, Kiadja Kilián György, Pest. 172. (A523.682)
- ZSILINSZKY Mihály (1875): *Az egyetemes történelem főbb eseményei életirati vázlatokban*. Vezérfonalul a történelem első tanításához. Első rész: Ó-kor. Gimnáziumok számára. Harmadik javított kiadás, Kilián Frigyes, Budapest. 140. (A520.405/)
- ZSILINSZKY Mihály (1878): *Az egyetemes történelem főbb eseményei életirati vázlatokban*. Vezérfonalul a történelem első tanításához. Második rész: Középkor és újkor. Gimnáziumok számára. Harmadik javított kiadás, Kiadja Kilián György, Pest. 172. (A520.405/2)
- ZSILINSZKY Mihály (1880): *Az egyetemes történelem főbb eseményei életirati vázlatokban*. Vezérfonalul a történelem első tanításához. Első rész: Ó-kor. Gimnáziumok számára. Ötödik javított kiadás, Kilián, Budapest. 140. (A520.404/1)

ABSTRACT

Molnár-Kovács, Zsófia

Universal Hungarian Secondary School History Textbooks Covering the Dualist Period and Their Modifications

The universal Hungarian secondary school textbooks covering the Dualist Period form a special group, the authors of which “were expected to serve the stated goals in line with curriculum standards in force at the time....The textbooks had to fit in with the previous and the following year’s materials”, as highlighted by Károly Bartos. Within the framework of the study, we offer a broad picture of universal secondary school textbooks covering the Dualist Period as well as all of their known publications. The textbooks or textbook series are presented in chronological order from their first publication year (where possible from the first publication to the last) according to author.

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

JEGYZETEK

- ¹ A dualizmus korában az általánosan képző – érettségit adó – középiskolák közé két intézménytípus tartozott: a nyolcosztályos gimnázium és a nyolcosztályos reáliskola. Lásd bővebben Molnár-Kovács Zsófia (2013a): A középiskola intézménytípusa a dualizmus korában. In: Andl Helga – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Nyitottság és elkötelezettség*. Tanulmánykötet Bárdossy Ildikó 60. születésnapjára. PTE BTK Neveléstudományi Intézet – PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 43–52. A nyolcosztályos reáliskola az 1875. évi reáliskolai tanterv nyomán jött létre, mely a korábban hatosztályos iskola évfolyamainak számát kettővel megemelte (lásd Klamarik János (1881): *A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 236–245).
- ² Bartos Károly (2000): Történelemtankönyvek és taneszközök a dualizmus korában. In: Szabolcs Ottó (sorozatszerk.): *Történelempedagógiai Füzetek 7*. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata – ELTE BTK, Budapest, 73.
- ³ BAKONYI Karola – SASI Margit – TÓTHPÁL Józsefné (összeáll.) (1989): *Középiskolai tankönyvek, 1868–1948*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- ⁴ TÓTHPÁL Józsefné (összeáll.) (1987): *Gimnáziumi tankönyvek. 1868–1944*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai. Kötetkatalógusok. OPKM, Budapest.
- ⁵ A dualizmus korának középiskolai történelemtankönyveit tekintve a szerző főként a 19-20. század fordulójától a korszak végéig bezárólag megjelent tankönyvek listázását preferálja. Lásd: UNGER Mátyás (1979): *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig*. Második kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 331–333.
- ⁶ Az OFI-PKM online katalógusában az 1980-as években kiadott kötetkatalógusok megjelenését követően beszerzett korabeli tankönyvek is megtalálhatóak, kereshetőek, így az aktuális tankönyvi állomány részletes feltárásához az online adatbázis használata is szükséges. Lásd *OFI-PKM OpenLib - WebOPAC* <http://opac.opkm.hu/pages/modules/opac/opac.php> (Utolsó megnézés: 2014. június 25.) Az online adatbázisban fellelhető dualizmus kori egyetemes történelemtankönyvek áttekintése 2012–2013. év folyamán az OFI-PKM Tankönyvtárban, a helyszínen is megtörtént.
- ⁷ A tanulmány irodalomjegyzékében egy külön egységet képez azon dualizmus kori egyetemes történelemtankönyvek listája, melyek az OFI-PKM Tankönyvtárban fellelhetőek. A bibliográfiai adatok rögzítése során – a tételek végén, zárójelben – a tankönyvek jelzetét is megadjuk. E tankönyvekre a tanulmányban hivatkozás is történik.
- ⁸ MÁRKI Sándor (1902c): *Történettantás a középiskolai új tanterv szellemében*. Singer és Wolfner, Budapest.
- ⁹ Lásd: BARTOS (2000) 65–92.
- ¹⁰ MÉSZÁROS István (1988): Tankönyvválasztás a régi iskolában. *Köznevelés*. XLIV. 25. sz. 15–16.
- ¹¹ GÓZSY Zoltán – DÉVÉNYI Anna (2011): *A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai egyetemi jegyzet a Történetírói irányzatok és a hatásuk a történelemtanításra című kurzushoz – Történelem tankönyvek a dualizmus időszakában* http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/tort_tan_valt/trtnelem_tanknyvek_a_dualizmus_idszakban.html (Utolsó megnézés: 2014. július 13.)
- ¹² SZINNYEI József (1914): *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. kötet. Hornyánszky Viktor, Budapest.
- ¹³ A dualizmus kori középiskolai egyetemes történelemtankönyv-szerzők életrajzáról bővebben lásd: MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (2013b): A tankönyvszerzői életutak párhuzamai. Tankönyvszerzők a dualizmus kori Magyarországon a középiskolai egyetemes történelemtankönyvek tükrében. *Történelemtanítás. (XLVIII.) Új folyam IV. 1. sz.* http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/04/04_01_03_Molnar_Kovacs.pdf (Utolsó megnézés: 2013. április 21.)
- ¹⁴ Az *I. kötet* (ókor történelme) II. kiadása 1856-ra, a III. kiadása 1862-re, a IV. kiadása 1865-re, a VI. javított kiadása 1870-re, a VII. kiadása 1873-ra, a VII. javított kiadása 1878-ra, a VIII. javított kiadása 1880-ra, a IX. javított kiadása 1883-ra, míg a X. javított kiadása 1886-ra tehető. Vö. SZINNYEI (1908) 1237. Az V. kiadást a szerző nem említi. A *II. kötet* (középkor történelme) III. kiadása 1863-ban, az V. javított kiadása 1870-ben, a VI. kiadása 1873-ban, a VII. javított kiadása 1875-ben, a VIII. kiadása 1883-ban jelent meg. Vö. SZINNYEI (1908) 1237. E kötet II., IV., IX. és X. kiadása ismeretlen. A *III. kötet* (újkor történelme) III. kiadását 1864-ben, a IV. javított kiadást 1870-ben, az V. kiadást 1874-ben, a VI. javított kiadást 1875-ben, a VII. javított kiadást 1883-ban, míg a VIII. javított kiadást 1886-ban tették közzé. Vö. SZINNYEI (1908) 1237. A III. kötet II., IX. és X. kiadása szintén ismeretlen.
- ¹⁵ Lásd: TÓTHPÁL (1987) 153.; SZINNYEI (1891) 680.; MÁRKI (1902c) 77.; lásd még BARTOS (2000) 66.; BATIZFALVI (1870), (1877a), (1877b).
- ¹⁶ Lásd: SZINNYEI (1891) 680.; lásd még BATIZFALVI (1872).
- ¹⁷ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 104.; BATIZFALVI (1879a), (1879b), (1880).
- ¹⁸ SZINNYEI (1909) 916.
- ¹⁹ SZILÁGYI (1874).
- ²⁰ Lásd: TÓTHPÁL (1987) 154.; UNGER (1979) 331.; SZINNYEI (1900) 627.; lásd még LADÁNYI (1873), (1882)

Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes történelemtankönyvek és azok változatai

- ²¹ Lásd SZINNYEI (1906) 946.; BARTOS (2000) 67.; lásd még RIBÁRY (1869), (1871).
- ²² I. kötet: 2. kiadás: 1871, 3. javított kiadás: 1875, 4. kiadás: 1878; II. kötet: 2. kiadás: 1872, 3. javított és bővített kiadás: 1878, 4. kiadás: 1879; III. kötet: 2. javított kiadás: 1876. Vö. SZINNYEI (1906) 946.; lásd még RIBÁRY (1872a), (1872b), (1875), (1876).
- ²³ I. kötet: 5. kiadás: 1882, 6. kiadás: 1889; III. kötet: 3. javított kiadás: 1881, 4. kiadás: 1887. Vö. SZINNYEI (1906) 946.; RIBÁRY (1882).
- ²⁴ II. kötet: 5. kiadás: 1894, III. kötet: 5. kiadás: 1893. Vö. SZINNYEI (1906) 946.
- ²⁵ MÁRKI (1902c) 78.; BARTOS (2000) 67.
- ²⁶ SZINNYEI (1914) 996.; TÓTHPÁL (1987) 156., 157.; VASZARY (1869), (1870a).
- ²⁷ Lásd: TÓTHPÁL (1987) 152.; VASZARY (1874a), (1877a).
- ²⁸ TÓTHPÁL (1987) 157.; VASZARY (1877b).
- ²⁹ VASZARY (1868), (1870b), (1870c).
- ³⁰ Az egyes kiadásokról rendelkezésre álló adatok alapján.
I. kötet: 2. javított és bővített kiadás: 1873, 3. javított és bővített kiadás: 1880, 4. kiadás: 1882, 5. kiadás: 1883, 6. kiadás: ismeretlen, 7., lényegében változatlan kiadás: 1889, 8. kiadás: 1892, 9. kiadás: 1895, 10. kiadás: 1899, 11. kiadás: ismeretlen, 12. kiadás: 1910; II. kötet: 2. javított és bővített kiadás: 1874, 3. kiadás: 1882, 4. kiadás: 1884, 5., lényegében változatlan kiadás: 1889, 6., lényegében változatlan kiadás: 1892, 7., lényegében változatlan kiadás: 1897, 8. kiadás: 1902, 9. kiadás: 1910; III. kötet: 2. javított és bővített kiadás: 1877, 3. kiadás: 1883, 4., lényegében változatlan kiadás: 1892, 5., lényegében változatlan kiadás: 1896, 6. kiadás: 1904, 7. kiadás: 1912. SZINNYEI (1914) 995-996.; UNGER (1979) 333.; lásd még VASZARY (1873), (1874b), (1877c), (1880), (1882a), (1882b), (1883a), (1883b), (1884), (1889a), (1889b), (1892a), (1892b), (1892c), (1895), (1896), (1897), (1899), (1902), (1904), (1910a), (1910b), (1912).
- ³¹ Lásd: VASZARY (1910a), (1910b), (1912); lásd még BARTOS (2000) 66.
- ³² MÁRKI (1902c) 78.; BARTOS (2000) 66-67.
- ³³ (Lásd: ZSILINSZKY (1873), (1875), (1878), (1880); lásd még TÓTHPÁL (1987) 150.) I. rész: 3. javított kiadás: 1875, 5. javított kiadás: 1880; II. rész: 2. javított kiadás: 1873, 3. javított kiadás: 1878. Lásd: ZSILINSZKY (1873), (1875), (1878), (1880).
- ³⁴ Lásd: TÓTHPÁL (1987) 153.; KERÉNYI (1875).
- ³⁵ Lásd: SZINNYEI (1909) 1287.; lásd még TANKÓ (1877).
- ³⁶ Lásd: SZINNYEI (1909) 1287.
- ³⁷ SZINNYEI (1902) 509.; MANGOLD (1878a), (1878b), (1879).
- ³⁸ I. kötet: 2. átdolgozott bővített kiadás: 1883; II. kötet: 2., az új tantervalapján átdolgozott, bővített kiadás: 1884; III. kötet: 2., az új tanterv alapján kidolgozott kiadás: 1885. Lásd: MANGOLD (1883), (1884), (1885); UNGER (1979) 331.
- ³⁹ I. kötet: 3. javított kiadás: 1889, 4. javított kiadás: 1895; II. kötet: 3. kiadás: 1892, 4. kiadás: ismeretlen; III. kötet: 3. kiadás: 1891, 4. kiadás: ismeretlen. Lásd: MANGOLD (1889), (1895), (1892), (1891).
- ⁴⁰ I. kötet: 5., az új tanterv alapján átnézett kiadás: 1904; II. kötet: 5. kiadás: 1903; III. kötet: 5., az új tanterv alapján átdolgozott kiadás: 1902. Lásd: MANGOLD (1904), (1903), (1902); UNGER (1979) 331.
- ⁴¹ SZINNYEI (1893) 439.
- ⁴² Lásd: TÓTHPÁL (1987) 153.; CSUDAY (1886).
- ⁴³ I. kötet: 1. kiadás: 1888, 2. javított, bővített kiadás: 1890, 1894; II. kötet: 1. kiadás: 1892, 2. kiadás: 1902; III. kötet: 1. kiadás: 1893, 2. kiadás: 1902. Lásd: SZINNYEI (1914) 907.; VARGA (1888), (1890), (1892b).
- ⁴⁴ I. kötet: 3. kiadás: 1899, 4. kiadás: 1902, 5. kiadás: 1907, 1912, 1918; II. kötet: 3. kiadás: 1902, 4. kiadás: 1902, 1909, 5. kiadás: ismeretlen; III. kötet: 3. javított kiadás: 1904, 4. kiadás: 1909, 5. kiadás: ismeretlen. Lásd: SZINNYEI (1914) 907.; UNGER (1979) 333.; VARGA (1899), (1902a), (1902b), (1902c), (1904), (1907), (1918).
- ⁴⁵ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 113–114.; UNGER (1979) 333.; MÁRKI (1902c) 81.
- ⁴⁶ Lásd SZINNYEI (1909) 1098.; SZÖLGYÉMY (1893). Az első rész első kiadása nem került forgalomba (lásd SZINNYEI (1909) 1098.).
- ⁴⁷ I. rész: 3. kiadás: 1910; II. rész: 2. kiadás: 1892, 3. kiadás: 1903, 4. átdolgozott kiadás: 1912; III. rész: 1. kiadás: 1893, 2. kiadás: 1904, 3. átdolgozott kiadás: 1914 (SZINNYEI (1909) 1098.; UNGER (1979) 332.; SZÖLGYÉMY (1892), (1893), (1910), (1912), (1914). A II. rész 3. kiadását, valamint a III. rész 2. kiadását Unger Mátyás a kötetében *Egyetemes történet* címmel említi (lásd UNGER /1979/ 332.).
- ⁴⁸ Lásd: SZINNYEI (1899) 367-368.; TÓTHPÁL (1987) 153.; BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 110.; UNGER (1979) 331.; KISS (1896) 1913.
- ⁴⁹ BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 108.; KIRÁLY (1902).
- ⁵⁰ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 121., 122., 123.; SZINNYEI (1909) 843.; UNGER (1979) 332.; SZIGETHY (1902a), (1902b), (1903).
- ⁵¹ Lásd: SZINNYEI (1902) 630.; TÓTHPÁL (1987) 158., 160., 161.; MÁRKI (1902a), (1902b), (1903).
- ⁵² Lásd: MÁRKI (1907). Unger Mátyás is megemlíti a sorozat I. és III. részét, ugyanakkor az általa felsorolt két mű esetében nem rögzíti a kiadás számát (I. rész: 1903; III. rész: 1910). Lásd: UNGER (1979) 332.
- ⁵³ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 112.; GYÖRFFI (1905).
- ⁵⁴ BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 108.; SZINNYEI (1908) 836.; LÉTMÁNYI – SEBESTYÉN (1905).
- ⁵⁵ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 121., 122.; SZINNYEI (1909) 700.; LÉTMÁNYI – SZENDE (1906), (1908).

**Molnár-Kovács Zsófia: A dualizmus kori magyar középiskolai egyetemes
történelemtankönyvek és azok változatai**

-
- ⁵⁶ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 104.; SZINNYEI (1908) 821.; UNGER (1979) 332.; SEBESTYÉN (1903), (1904), (1906).
- ⁵⁷ Lásd: SEBESTYÉN (1903), (1904), (1906).
- ⁵⁸ Lásd BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 112., 113.; UNGER (1979) 332.; SZINNYEI (1902) 1302.; lásd még MIKA (1902a), (1902b), (1904a), (1904b), (1909c), (1911), (1912), (1915).
- ⁵⁹ I. kötet: 4. kiadás: 1919; II. kötet 3. kiadás: 1919, 1922; III. kötet: 3. kiadás: 1919 (lásd BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL 1989: 112, 113).
- ⁶⁰ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 120., 121., 123.
- ⁶¹ Lásd: TÓTHPÁL (1987) 152-153.; BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 109.; MIKA (1908), (1909a), (1909b), (1916).
- ⁶² Lásd: MIKA (1908), (1909a), (1909b).
- ⁶³ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 109.; MIKA (1916).
- ⁶⁴ BARTOS (2000) 81.
- ⁶⁵ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 121., 122., 123.; UNGER (1979) 333.; SZINNYEI (1914) 639.; lásd még UJHÁZY (1902), (1903), (1904), (1911), (1912), (1913), (1917), (1918).
- ⁶⁶ Lásd: BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 121., 122.
- ⁶⁷ Lásd: KONTRASZTY (1911); BAKONYI – SASI – TÓTHPÁL (1989) 109., 110.
- ⁶⁸ Lásd: SZINNYEI (1909) 1233.; UNGER (1979) 332.
- ⁶⁹ I. kötet: 1. kiadás: 1902, 2. kiadás: 1906, 3. kiadás: 1911; II. kötet: 1. kiadás: 1903, 2. kiadás: 1907; 3. kiadás: 1912; III. kötet: 1. kiadás: 1904, 2. és 3. kiadás: nem ismert (lásd SZINNYEI 1909: 1233; TAKÁTS 1906, 1911, 1912).
- ⁷⁰ Lásd: TAKÁTS (1917b), (1918b), (1918c).
- ⁷¹ Lásd: UNGER (1979) 332.; TAKÁTS (1917a), (1918a).
- ⁷² TÓTHPÁL (1987) 159., 160., 162. Takáts György Koczogh Andrással közösen jelentette meg – szintén *Egyetemes történelem* címmel – háromrészes sorozatát az 1920-as években a gimnáziumok és reáliskolák 5–6–7. osztálya számára. Lásd: TÓTHPÁL (1987) 158., 160., 161.